

PRIEKŠSTATI PAR NĀCIJAS TAPŠANU: PRIMORDIĀLISMA TRIUMFS PĀR MODERNIZĀCIJU?

Gints Apals

Dr. hist., neatkarīgs pētnieks

Zinātniskās intereses: ideju vēsture, ģeopolitika, starptautiskās attiecības.

Sabiedrībā valdošos priekšstatus par nācijas un valsts veidošanos Latvijas teritorijā pamatvilcienos nosaka ilgstoši kultivēts vēstures mīts, kas nepārtraukti tiek atražots ne vien izglītības sistēmā un kultūras procesos, bet arī plašsaziņas līdzekļu izplatītajā politiskajā retorikā. Vēstures zinātne, kas ir finansiāli atkarīga no valsts varas labvēlības, neizbēgami pakļaujas politiskajiem imperatīviem un tiecas atražot konkrētajā laika posmā definētos postulātus. Līdz ar to arī jautājums par nācijas veidošanos Latvijas teritorijā nereti tiek atvasināts no valsts interesēm, pārnesot iespējami tālā pagātnē 20. gadsimta gaitā nostiprinātos priekšstatus par vēlamo sabiedrības modeli.

Valdošā vēstures paradigma no jauna formulēta 2014. gadā pieņemtajā Satversmes preambulā – “Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu [...] Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības”.

Šajā formulā iebūvēta doma, ka duālas izcelsmes (latviešu un lībiešu!) un valodas kopības definētā nācija ir Latvijas valsts un Latvijas tautas pamats. Tās veidošanās saistīta ar nekonkrētiem senseņiem laikiem un aptuvenu priekšstatu par latviešu vēsturiskajām zemēm, kas pašsaprotami ietver arī lībiešu teritoriju. Šāda konstrukcija grūti saprotama bez zināšanām par Andreja Pumpura daiļradi,¹

¹ Eposa “Lāčplēsis” 2. dziedājumā A. Pumpurs postulēja, ka “Senseņos laikos Baltijas zemē [...] Dzīvoja laimīga latviešu tauta”.

vēsturniekiem tā atstāj vienīgi iespēju diskutēt par senseno laiku hronoloģiskajām robežām.

Tomēr 21. gadsimta apstākļos nacionālais vēstures mīts nevar būt pietiekams ideoloģisks pamats pilsoniskas un iekļaujošas sabiedrības veidošanai, kā arī Latvijas mījiedarbībai ar ārpusauli. Starp politiski definētajiem priekšstatiem par valsts ģenēzi un mūsdienu izaicinājumiem pastāv plaša, kuras aizpildīšanai nepietiek ar Satversmes preambulas deklaratīvajiem postulātiem.²

Šīs plaisas aizpildīšana prasa ne tikai vēsturnieku, bet arī citu sabiedrisko zinātņu disciplīnu pārstāvju iesaisti. Tādā virzienā sperti daži soļi. Piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijas Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas rīkotā diskusija “Latvieši – politiskā vai kultūras nācija?” 2021. gada 7. maijā un Turaidas muzejrezervāta organizētā diskusija “Latviešu nācija. No tautas uz nāciju” 2021. gada 4. septembrī.³

Abu pasākumu kopsaucējs ir centieni konstruēt pēctecīgu saikni starp cilvēku kopības formām visā laika posmā no 12. līdz 20. gadsimtam, bet centrālais jautājums – latviešu tautas pārtapšana par nāciju, kā arī kultūras nācijas un politiskās nācijas jēdzienu attiecināšana uz šo procesu. Lai gan domu apmaiņas gaitā netiek apšaubīta cēloņsakarība starp nācijas un modernas valsts veidošanos, tajā prevalē doma, ka latviešu tauta kā etniska kopība ir nācijas vienīgais dabiskais pamats un 19.–20. gadsimta cīņa par varu Latvijas teritorijā bija tikai agrāko gadsimtu etnisko pretrunu turpinājums. Alternatīvas sabiedrības organizācijas formas šādā diskursā neiekļaujas, līdz ar to ārpus diskusijas ietvariem paliek nācijas ģenēzes konceptuālā problēma – primordiālisma un modernizācijas pieeju konflikts Latvijas vēsturē.

PRIMORDIĀLISMS UN MODERNIZĀCIJA

Latvijas vēsturnieku skatījums uz nācijas veidošanās jautājumu tradicionāli iekļaujas primordiālisma paradīgmā. Tas balstās uzskatā, ka etniska kopība ir dabiska un teju vai mūžīga, bet pasaules politiskā

² “Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības. [...] Latvija, apzinoties savu līdzvērtību starptautiskajā kopienā, aizstāv valsts intereses un veicina vienotas Eiropas un pasaules ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību.”

³ Informācija par abām diskusijām un to ieraksti atrodami LZA HSN mājaslapā <https://www.lza.lv/nodalas/humanitaro-un-socialo-zinatnu-nodala>.

organizācija nacionālās (faktiski – etniski homogēnās) valstīs ir gan vēstures procesa mērķis, gan taisnīgas sabiedrības priekšnoteikums. Latvijas socioloģe Inese Šūpule raksta: “Primordiālisti etniskumu raksturo kā pārļaicīgu, cilvēku kopienām piemītošu fenomenu [...] etniskums tiek aplūkots kā cilvēku kopumu raksturojošs aspekts neatkarīgi no vēsturiskajiem, sociālajiem vai politiskajiem faktoriem. Etniskās grupas, nācijas tiek aplūktas kā dabīgi jeb bioloģiski noteikti fenomeni, tās tiek uzskatītas par radnieku klanu paplašinājumu.”⁴

Vairums Latvijas vēsturnieku absolutizē primordiālos pieņēmumus un attiecina tos uz laiku pirms nāciju veidošanās, kas pasaules vēsturē saistāms ar 19. gadsimtu. Tikai pēc Franču revolūcijas un britu Amerikas koloniju neatkarības sasniegšanas suverenitāte pamazām sāka pāriet no valdnieka personas uz tautu. Veidojās nācijas kā tiesībās un pienākumos vienlīdzīgu pilsoņu kopums (pretstatā kārtu sabiedrībai), notika zemāko sabiedrības slāņu emancipācija, kas skāra arī latviešu zemniekus Krievijas impērijas Baltijas provincēs un Vietskas guberņā.

Tomēr etniski viendabīgas nācijas veidošanās ne tuvu nav vienīgais iespējamais šī procesa rezultāts. Modernas nacionālas valstis ne vienmēr ir etniski homogēnas, to tapšana 19.–20. gadsimtā nereti saistīta ar dažādu etnokulturālo grupu mijdarbību, saplūstot vienā politiskā nācijā uz vēsturiska valstiskuma precedenta pamata. Raksturīgi piemēri Eiropā būtu Somija un Beļģija.

Socioloģijas klasiķis Makss Vēbers postulējis, ka etnisko grupu saliedēšanās pamatā ir subjektīva pārliecība par kopīgu izcelšanos, nevis reāla kopīga izcelšanās un asinsradniecība. Turklāt ticība kopējai izcelsmei var tikt radīta un uzturēta tikai kopīgā sociālā un politiskā darbībā, identificēšanās ar noteiktu etnisko grupu veidojas politiskās mobilizācijas rezultātā.⁵ Šādas atziņas neizbēgami ved pie alternatīvas Latvijas vēstures interpretācijas. Tā var tikt balstīta sociālā konstrukcionisma priekšstatos par to, ka kolektīvā identitāte vienmēr ir vēsturiski, sociāli un politiski noteikta, turklāt tā mainās līdzī laikam.

⁴ Šūpule, Inese (2012). *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 53. lpp. Pieejams: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/promocijas_darbi/Inese_Supule_Promocijas%20darbs_aizsargats.pdf.

⁵ Turpat, 54. lpp.

No šāda viedokļa nācijas veidošanās ir saistīta vienīgi ar kvalitatīvi jaunas sabiedrības tapšanu 19. gadsimta modernizācijas gaitā, šis process neizbēgami neizriet no iepriekšējo gadsimtu sociālās realitātes. Iespējams argumentēt, ka dzimtbūšanas atcelšana, privātipašuma tiesību nostiprināšanās (ieskaitot zemnieku zemes īpašuma veidošanos), urbanizācija un migrācija, izglītības process un masu komunikācija Baltijas provincēs un Vitebskas guberņā radīja priekšnoteikumus jaunas sabiedrības tapšanai. Tikai daži Latvijas vēsturnieki skata nācijas veidošanos šādā aspektā – piemēram, Vita Zelče⁶ un šī raksta autors.⁷

Valdošais viedoklis Latvijas vēstures zinātnē joprojām saistīts ar primordiālismā sakņotu vēlēšanos likt vienādības zīmi starp etniskas kopienas (latviešu tautas) un nācijas jēdzieniem, tādējādi latviešu elitei piešķirot ekskluzīvas tiesības uz politisko un ekonomisko varu. Tiesa, kā raksta mūsdienu Igaunijas autors Martins Ehala,⁸ etniskums un nācija zināmā mērā ir vienas lielas dihotomijas varianti. Abi divi tiecas definēt sabiedrības pamatgrupu, kam ideālā gadījumā ir kopēja valoda, teritorija, vēsture, reliģija un kolektīvā identitāte. Šādā izpratnē nācija tiešām ir tikai viens no etniskuma attīstības posmiem, kā to neatlaidīgi atkārtoti latviešu nacionālā vēstures mīta adepti.

No otras puses, mūsdienu sabiedriskās zinātnes uzsver nācijas jēdziena saikni ar sociālo konstrukcionismu. Proti, nācijas tiek apzināti veidotas, lai kalpotu instrumentālām vajadzībām – pārveidotu sabiedrību. No šāda viedokļa nācija ir nesena un vēsturiski nosacīta parādība cilvēces vēsturē – iedomāta kopiena, nevis reāla grupa, kuras locekļus vieno personiska saikne. Tai nav tieša sakara ar etniskumu, līdz ar to nacionālā identitāte kļūst brīvi konstruējams un mainīgs lielums. Taču primordiālisms un etnolingvistisko kopienu arguments daudzos gadījumos pamato prasības, lai sabiedrība tiktu pārveidota atbilstoši etniskās nācijas koncepcijai.⁹ Šeit izpaužas arī viens no Latvijas vēstures paradoksiem – tieši 19. gadsimta modernizācija nostiprināja primordiālus mītus, ar kuriem joprojām tiek saistīta nācijas un valsts tapšana.

⁶ Zelče, Vita (2018). Jaunlatvieši. No: *Latvija un latvieši: Akadēmiskie raksti*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 309.–335. lpp.

⁷ Apals, Gints (2011). *Pēterburgas Avīzes. Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politikajām idejām*. Rīga: Zvaigzne ABC.

⁸ Ehala, Martins (2014). Etniskās un nacionālās identitātes Baltijas valstīs. No: Juris Rozenvalds, Aija Zobena (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.–34. lpp.

⁹ Turpat.

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE KĀ JAUNRADES PROCESS

Vēsturnieki un sociologi ir izmantojuši šīs atziņas, lai radītu teoretiskus modeļus, kas skaidro nāciju tapšanu 19. gadsimtā un meklē kopsakarības vismaz reģiona mērogā. Latvijas gadījumā ievēribu pelna divi no tiem. Amerikāņu sociologa Hansa Kona darbos liberālais nacionālisms tiek šķirts no etniskā nacionālisma. Rietumeiropā nācijas veidošanās balstījās jau pastāvošajās pilsoniskajās institūcijās un vēsturiskos valstiskuma precedentos. Centrālajā un Austrumeiropā nācijas jēdziens tika traktēts organiskās un kolektīviskās kategorijās. Nācijas veidotāji tur bija intelektuāļi, kas ienesa aprītē modernas idejas, manipulējot ar dažādām atmiņām, simboliem, mītiem un identitātēm. Savu roku šāda nacionālisma tapšanā pielika romantisma kustība ar tās akcentiem uz mistisko tautas dvēseli, mītisko, heroisko senatni un iracionālismu.¹⁰

Līdzīgu modeli piedāvāja Čehoslovākijas marksistiskais vēsturnieks Mirosłavs Hrohs, kurš Centrālās un Austrumeiropas nāciju ģenēzē saskata trīs periodus: A – zinātniskās intereses periods, B – patriotiskās aģitācijas periods un C – masu nacionālās kustības rašanās periods. Latviešu nacionālās kustības attīstībā tomēr nav iespējams novilkt tik striktas līnijas, jo tajā visu triju fāžu darbības norisinājās nevis secīgi, bet gan paralēli un mijiedarbīgi.¹¹

Abu modeļu kopīgais elements ir tas, ka nacionālās identitātes elementi tiek brīvi konstruēti, balstoties uz subjektīviem pieņēmumiem par tālu pagātņi un kultūras arhetipiem, taču sociālo procesu pēctecība ar nesenām norisēm tiek noliegta. Latviešu nacionālās kustības gadījumā par identitātes konstruēšanas pamatu kļuva Garlība Merķeļa publicistika, sevišķi viņa darbs “Vidzemes senatne”, kas jau 1799. gadā izvirzīja priekšstatus par “zelta laikmeta” (un arī latviešu tautas) pastāvēšanu 12. gadsimtā, seno cilvēku izcilajām ētiskajām īpašībām un pat viņu fizisko tipu.

Šajos priekšstatos iebūvēta absolūta negācija pret jebko, kas noticis starplaikā līdz 18. gadsimta beigām. Vienlaikus tie atbalso vācu nacionālistu (Johana Gotfrīda Herdera, Johana Gotlība Fihtes, Ernsta Morica Arnta, Vilhema Humbolta u. c.) idejas par to, ka

¹⁰ Ījabs, Ivars (2014). Starp etnisko un pilsonisko: daži apsvērumi par nacionālās identitātes problēmu. No: Juris Rozenvalds, Aija Zobena (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28. lpp.

¹¹ Zelče. Jaunlatvieši, 312. lpp.

valodas kopībai jāveido politiskās kopības pamats, jebkuras tautas individualitāte izpaužas tās valodā, paradumos un kopīgajā pieredzē (t. i., vēsturiskajā atmiņā).¹²

Aktīva latviešu nacionālās identitātes konstruēšana sākās līdz ar jaunlatviešu kustības veidošanos. Šis process par vairākām desmitgadēm apsteidza objektīvas informācijas uzkrāšanu par vēsturi, valodniecību vai etnogrāfiju. Būtībā tas bija kultūras jaunrades process ar politisku nolūku. Jau 19. gadsimta 50. gadu beigās Juris Alunāns publicēja kategoriskus apgalvojumus par latviešu tautas pagātni un tās īpašībām. Jaunlatviešu privātajā sarakstē 19. gadsimta 60. gadu sākumā izpaudās ambīcijas fundamentāli pārveidot Baltijas provinču iekārtu, apvienojot Kurzemi un Vidzemes latviešu daļu vienā administratīvā vienībā, piešķirot latviešu valodai oficiālu statusu, dodot zemniekiem zemes īpašuma tiesības un plašu pārstāvību provinces līmeņa pārvaldes struktūrās.¹³

Lai gan šo ideju pārtapšana konkrētos reformu plānos prasīja divas desmitgades, nacionālās identitātes attīstība kultūras jaunrades procesā notika daudz straujāk. Nacionālais romantisms producēja neskaitāmus simbolus, kas nostiprināja priekšstatus par etniskajā kopībā un valodā balstītu identitāti, sekmējot latviešu norobežošanos no citiem Baltijas provinču sabiedrības segmentiem un dodot pamatu jaunās elites cerībām uz varas pārdali savā labā.

Nacionālās kustības priekšgalā nostājās Rīgas Latviešu biedrības aprindas, kas līdz pat 19. gadsimta 90. gadiem sekmīgi izmantoja nacionālo romantismu savas atbalsta bāzes paplašināšanai ārpus ekonomiski motivēto personu (lauku saimnieku slāņa un pilsētu vidusšķiras) loka, tādējādi to instrumentalizējot. Vienlaikus kultūras jaunrades process formulēja latviešu nacionālo vēstures mītu, summējot galvenos priekšstatus par pagātni un nākotni Andreja Pumpura 1888. gadā publicētajā eposā "Lāčplēsis".

VĒSTURNIEKU LOMA

Latvijas pagātnes pētniecība vienmēr palikusi nacionālā vēstures mīta ēnā, šī situācija nav principiāli mainījies līdz pat šim brīdim – vēsturniekiem ir tikai sekundāra loma nacionālās identitātes veido-

¹² Connolly, John (2020). *From Peoples into Nations: a History of Eastern Europe*. Princeton: Princeton University Press, pp. 84–85.

¹³ Sk.: Apals. *Pēterburgas Avīzes. Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politiskajām idejām*, 115., 155. lpp.

šanā. Viņu darba uzdevumi un sabiedriskā nozīmība ir tieši atkarīga no politiskās un ekonomiskās elites vai valsts varas, kas izvirzījusi mērķi radīt jaunu Latvijas vēsturi, izslēdzot vai minimizējot laika posmus, kur latvieši vai to iedomātie senči nav bijuši noteicošais faktors vēstures notikumos. Būtībā jau kopš t. s. pirmās atmodas laika vēsturniekiem tika dots uzdevums ilustrēt nacionālo mītu, paplašinot vai padziļinot atsevišķus aspektus, taču neapšaubot galvenos postulātus.

Ja sākotnēji jaunlatviešu politisko mērķu pamatošanai pietika ar kultūras jaunradi un Merķeļa domugraudiem, tad samērā izglītotas un organizētas nacionālās elites nostiprināšanās 19. gadsimta 80. gados radīja nepieciešamību pēc izvērstāka pagātnes traktējuma. Frīdrihs Veinbergs publicēja brošūru “Iz latviešu-leišu vēstures”, kas deva skaidru ievirzi: “Tā sauktā Baltijas vēsture pa lielākai daļai tik ir Baltijas vāciešu vēsture [...] ir cita vēsture, kas latviešiem stāv daudz tuvāk [...] tā ir leišu vēsture [...] latviešu-leišu tautas liktenis jau kopš veciem laikiem vēsturiski saistīts ar krievu tautas likteni [...] lielākā uzplaukšana panākta sabiedrībā ar krievu tautu.”¹⁴

Jauno skatījumu uz pagātņi Veinbergs viennozīmīgi saistīja ar krievu nacionālistu (slavofilu) un panslāvistu priekšstatiem par vēsturi kā mūžīgu cīņu starp slāviem un ģermāņiem,¹⁵ tādējādi atspoguļojot nacionālās kustības cerības panākt varas pārdali Baltijā ar Krievijas valdības palīdzību: “Šai kultūras cīņā pret vācietības izplatīšanos uz austrumu tagad nu latviešiem piekrīt izpildīt svarīgāko lomu [...] uzturēt un attīstīt savu tautību, lai nenotiktu latviešu vai vismaz lielas latviešu daļas pārvācošana [...] vienīgi caur to var aprobežot vācietības tālāku izplatīšanos.”¹⁶

Lai gan informācija par Latvijas vēstures avotiem latviešu valodā tika publicēta jau kopš 19. gadsimta 60. gadiem (piemēram, ziņas par Indriķa hroniku), plašākas avotu publikācijas sekoja tikai 19. gadsimta 80. gados. Pirmais akadēmiski izglītotais latviešu vēsturnieks Jānis Krodznieks (Kriegers) profesionālo kvalifikāciju ieguva 1878. gadā, taču turpmāk aprobežojās ar atsevišķiem rakstiem par vēstures tematiku latviešu presē. Pirmais apkopojošais darbs par Latvijas vēsturi latviešu valodā bija marksista Kārļa Landera grāmata, ko izdeva Maskavā 1908.–1909. gadā.

¹⁴ Veinbergs, Frīdrihs (1885). *Iz latviešu-leišu vēstures*. Rīga, 5.–6. lpp.

¹⁵ Sk.: Connelly. *From Peoples into Nations: a History of Eastern Europe*, p. 94.

¹⁶ Veinbergs. *Iz latviešu-leišu vēstures*, 96.–98. lpp.

Starpkaru periodā Latvijā vēstures pētniecība progresēja ne sevišķi strauji. Atmetot agrāko orientāciju uz krievu kultūru vai marksimu, vēsturnieki saglabāja fundamentālu Baltijas vēstures noliegumu. Šī posma rezultātus vēlāk raksturoja Edgars Andersons: “Latvijas universitātes vēstures nodaļā toreiz vēl dominēja baltvācu vēsturnieki [...] visus notikumus Latvijā vērtēdami no vācu kolonizatoru viedokļa un latviešus neuzskatīdami pat par tautu, bet zemāku šķiru. Radās “nacionālo kaujinieku” grupa, kas [...] sāka vēsturi pētīt un rakstīt no latviešu tautas viedokļa, brīžiem gan pazaudējot sakaru ar apkārtējo pasauli. Viņi Latvijas vēsturi iztīrīja no kolonizatoru sārņiem, bet daži brīžiem aizgāja pretējos ekstrēmos. Latvijas vēsture kļuva izolēta, patstāvīga vienība.”¹⁷

Politiskie mērķi, kas pamatoja vēstures pētniecības virzienu, tika skaidri definēti tikai Kārļa Ulmaņa prezidēšanas laikā. 1936. gadā izglītības ministrs Augusts Tentelis deklarēja: “Mūsu mērķis ir nacionāla vēsture, mūsu tautas un mūsu Latvijas vēsture [...] karstas mīlestības pilna, pilna cēla lepnuma un varonības apziņas.”¹⁸ Tajā pašā gadā dibinātajam Latvijas Vēstures institūtam ar likumu tika dots uzdevums strādāt nacionālisma un patiesības garā, pētot latviešu senvēsturi, latviešu vecāko vēsturi, latviešu jaunāko vēsturi un (visbeidzot) arī vispārīgo vēsturi. Bet ne Livonijas, ne Baltijas vēsturi.

Līdz ar to Latvijas pagātne pilnīgi oficiāli tika pielīdzināta latviešu tautas vēsturei. Šajā tradīcijā darbu turpināja arī trimdas vēsturnieki, radot pirmo apkopojošo pētījumu sēriju par Latvijas vēsturi apgāda “Daugava” izdevumā. Padomju okupācijas periodā vēsturnieki Latvijā radīja lielu skaitu pētījumu, kas padziļināja izpratni par sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem, taču kopumā pagātni traktēja no šķiru cīņas viedokļa.

Neviena no šīm skolām nevar dot adekvātu pamatu nācijas ģenēzes procesa izpratnei. Latvijas vēsture kā disciplīna arī šobrīd ir šauri fokusēta uz lokālu mērogu un tiecas ignorēt plašāku kontekstu, atsakoties salīdzināt vietējās norises ar procesiem Baltijas jūras reģiona, Eiropas vai pasaules mērogā. Ļoti iespējams, ka iepriekš citētās Edgara Andersona atziņas par Latvijas vēstures izpētes stāvokli ir spēkā arī 21. gadsimtā.

¹⁷ Andersons, Edgars (1973). Dr. Arnolds Spekke. *Jaunā Gaita*, 92, 56. lpp.

¹⁸ Tentelis, Augusts (1937). Patiesība un nacionālisms vēstures zinātnē un mācīšanās. No: Francis Balodis (red.). *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Rīga: Izglītības ministrija, 7.–18. lpp.

Varētu domāt, ka izeja no Latvijas vēstures apburtā loka ir sadarbība ar citu sabiedrisko zinātņu pārstāvjiem vietējā vai starptautiskā mērogā ar nolūku veikt starpdisciplinārus pētījumus, kas iziet ārpus primordiālisma paradigmas. Taču tādu pētījumu mērogs prasa atbilstošu finansējumu, kura iegūšana valsts pētījumu programmu ietvaros ir problemātiska. Politiski noteiktie pētījumu virzieni sabiedriskajās zinātnēs paši par sevi atražo primordiālos priekšstatus par Latvijas vēsturi, skatot latviešu un mazākumtautību identitāti Latvijas vēsturē kā šķirtus pētījuma objektus, ko labākajā gadījumā iespējams harmonizēt, aktualizējot “konceptuālo ietvaru”.¹⁹ Nācijas veidošanās un nacionālā identitāte kā tāda pagaidām nepieder pie vēlamajiem pētījumu virzieniem.

Primordiālie priekšstati tiek nepārtraukti atražoti un nostiprināti politiskā līmenī. Pat 2021. gadā pieņemtais un izsludinātais “Latviešu vēsturisko zemju likums” nācijas tapšanu atvasina no 12. gadsimta realitātes, nosakot, ka “latviešu vēsturiskajās zemēs uz kuršu, latgaļu, sēļu un zemgaļu sentautu, kā arī seno pirmiedzīvotāju – lībiešu – kultūras un valodas bāzes veidojusies latviešu nācija”.

Šāda redakcija pilnībā ignorē Latvijas vēsturisko daļu (kas Sateversmes 3. pantā definētas kā Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale) robežas, radot jaunu veidojumu – Sēliju. Līdz ar to Livonijas, Baltijas provinču un Inflantijas vēstures noliegums tiek pacelts vēl augstākā pakāpē nekā iepriekš. Izceļot jēdzienu “latviešu nācija”, lietojot grūti definējamo terminu “latvietība” un izvairoties no vārdkopas “Latvijas tauta”, šis likums noliedz vācbaltiešu, krievu, poļu, ebreju un citu vietējo etnokulturālo kopienu pilntiesīgu iekļaušanos Latvijas politiskajā nācijā, reducējot minēto grupu vēsturisko lomu uz mazākumtautības statusu. Šādos apstākļos tālākas zinātniskas diskusijas par nācijas tapšanu Latvijas teritorijā šķiet liekas.

¹⁹ 2021. gada 7. jūlija Ministru kabineta rīkojums Nr. 475 Par valsts pētījumu programmu “Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai”. <https://likumi.lv/ta/id/324651-par-valsts-petijumu-programmu-letonika-latviskas-un-eiropiskas-sabiedrības-attīstībai>.

THE BIRTH OF A NATION: THE TRIUMPH OF PRIMORDIALISM OVER MODERNISATION?

Gints Apals

Dr. hist., independent scholar.

Research interests: the history of ideas, geopolitics, international relations.

The paper discusses two competing conceptual approaches to the issue of nation-building. The predominant school of thought draws its inspiration from the primordial myth developed in the course of the 19th century. It argues that the Latvian nation should be defined in terms of ethnic origins: only the presumed descendants of the local tribes populating the territory of Latvia in the 12th century could be considered as full members of the nation, and other ethnic groups should be seen as national minorities possessing separate identities. Representatives of this school tend to focus on the transition of the ethnic Latvian people into a full-fledged nation, making an effort to distinguish two separate stages of the nation-building – the cultural phase and the political one.

Only a few historians (but many more sociologists) interpret the nation-building in terms of modernisation that fundamentally changed the society. These scholars follow the social constructionist approach and do not regard the national identity as an inherited quality. From such a perspective the idea of an ethnically homogeneous nation stems from political ambitions of the new Latvian-speaking elites who successfully built their support base using primordial assumptions and much more real economic contradictions between Latvian-speaking peasantry and German-speaking upper class.

The construction of an exclusive Latvian identity is a part of transformative cultural process. Over a few decades in the second half of the 19th century, activists created a powerful set of mobilising symbols that imposed a new identity on Latvian-speaking population and helped develop a sense of common cause. In this respect historians played a secondary role. The nationalist ideology has always been based on the rejection of the history of Livonia and the Baltic provinces. To this day, historians are expected to substantiate the claim that the whole history of Latvia is a perpetual struggle for freedom from foreign oppression and the modern Latvian state embodies the final triumph over alien forces.